

Žaklina Duvnjak Radić

INTERKULTURALNOST I INTERLITERARNOST U HRVATSKO- -SRPSKOM KNJIŽEVNOM POLJU

(Iva Tešić: *Sličnosti, razlike, isključivosti. Hrvatsko-srpske međuknjiževne relacije*, Meandarmedia, Zagreb, 2024)

Srpsko-hrvatske književne veze imaju dugu istoriju i svoj kontinuitet još od kraja 19. veka. Ovom značajnom polju komparativnog proučavanja dve nacionalne književnosti, knjiga Ive Tešić *Sličnosti, razlike, isključivosti. Hrvatsko-srpske međuknjiževne relacije* pridodaje neke važne uporedne književnoistorijske i književnoteorijske teme koje nadilaze i prevazilaze jednostranost nacionalnog prisvajanja pisaca. Jer činjenica je da se ovo pitanje često politizuje i na tom skliском terenu mnoga imena budu zaprljana agresivnim stavovima i isključivošću – naročito u razmeravanju „ko gde i koliko pripada”. Ova knjiga je svakako iznad takvih polemika i diskusija, jer je autorkino polazište pre svega obeleženo stavom da je multikulturalnost temeljna karakteri-

stika književnosti, bez obzira na to kojoj nacionalnoj kulturi ona pripada.

Devet studija Ive Tešić, prvobitno objavljivanih u srpskoj i hrvatskoj književnoj periodici u prethodnih desetak godina, a zatim okupljenih u ovoj knjizi, pokazuju da je istraživanje srpsko-hrvatskih i hrvatsko-srpskih književnih veza na primeru pisaca koji su u svom stvaralaštvu bili vezani i za srpsku i za hrvatsku kulturu dragoceno književnoistorijsko putovanje u zajedničku književnu i kulturnu baštinu. To zajedništvo, naravno, nije uvek značilo iste poglede i nije podrazumevalo samo sličnosti. Autorka se bavi nekim od mnogostruko isprepletenih, nekad i oštro sučeljenih, literarnih imena srpske i hrvatske književnosti, koje su tokom 20. veka bile u intenzivnom dijalogu. Najviše studija, čak tri, posvećeno je Vladanu Desnici, piscu koji najupečatljivije reprezentuje tu zajedničku baštinu, ne samo svojim ličnim određenjem da pripada i srpskoj i hrvatskoj književnosti, već i svojim delima. Dve studije se bave recepcijom i autorecepcijom Tina Ujevića i dve prozom Josipa Kulundžića, jedna je posvećena Antunu Gustavu Matošu, tj. njegovom odnosu prema Skerliću, i jedna Milošu Crnjanskom.

Tekstovi su poređani hronološki, u skladu sa istorijskim pojavljivanjem pomenutih pisaca na književnoj sceni, pa se tako na samom početku knjige čitaoci uvode u kompleksne srpsko-hrvatske i hrvatsko-srpske književne relacije na primeru jednog sukoba, za-

pravo neostvarenog dijaloga dva velikana, Antuna Gustava Matoša i Jovana Skerlića. U studiji „Ah, da nisam Matoš, htio bih biti dr. Skerlić! Matoš vs. Skerlić” autorka analizira Matoševe uporne, polemičke prozivke beogradskog oficijelnog sveopšteg kulturnog i književnog moralizatorskog „komandanta”, koji je ostao imun na brojne pesnikove provokacije u štampi. Dosledna tišina sa Skerlićeve strane najbolja je slika tog unapred osuđenog na propast razgovora gluvih, jednog larpurlartističkog pesnika kojem su umetnost i služenje lepoti bili osnova života, i jednog utilitarističkog ideologa „zdrave, socijalno angažovane književnosti” po kojem je svrha umetnosti da služi dobru. Naravno, iza ove nepomirljivosti dve krajnosti, dve dijametralno različite koncepcije umetničke i književne suštine, kriju se i drugi uzroci sukoba, mnogo praktičnije prirode, koje autorka takođe navodi – Matoševa optužba Skerlića za plagijatorstvo, Skerlićevo odbijanje Matoševog teksta u *Letopisu Matice srpske*, Matoševi egzistencijalni problemi usled systemske ignorancije...

Nakon književnoistorijskog rada o Matošu, sledi rad o još jednom hrvatskom piscu koji je imao svoju „beogradsku fazu” – Avgustinu Tinu Ujeviću. Studija o „Autobiografskim spisima” Tina Ujevića izvedena je sistematskim iščitavanjem njegovih poetičkih postulata i stavova o odnosu umetnosti i života (umetnika). O pesnikovom doslednom opiranju autobiografiji kao knjigovodstvenom popisivanju života koji nema veze sa umetnikovim nedokučivim bićem, Iva Tešić piše koristeći se savremenim filozofskim i književnoteorijskim konceptima i tumačenjima autobiografskog žanra i (auto)fikcije. Ujevićev problem jastva i (ne)pisanje o sebi iz korpusa tekstova koji su označeni kao autobiografski autorka dočitava idejama Rolana Barta, Morisa Blanšoa, Pola de Mana, Mišela Fukoa, Filipa Ležena, Žana Starobinskog... Sledeći rad predstavlja književnoistorijsku i kritičku protivtežu autopoetičkoj liniji tumačenja velikog pesnika modernizma. U tekstu „Vinaverov Ujević” autorka nas vodi kroz portret pesnika, „kralja boema”, iz vizure njegovog mlađeg savremenika, pripadnika generacije avangardnih srpskih pisaca, Stanislava Vinavera. Vinaver se uvek divio Ujeviću, uprkos svim polemikama, nesporazumima i generacijskim neslaganjima, uviđajući veliki značaj i domete njegove pesničke i prevodilačke delatnosti, čak i onda kada ga je parodirao. Kako autorka zaključuje, njegov odnos prema Ujeviću je zapravo proizvod bergsonovski intuitivne, dublje simpatije za čoveka u celini, kako za „našega najvećega virtuoza u stihu”, tako i za onog drugog, nepodobnog Ujevića, boemskog otpadnika.

Dve studije su posvećene svestranom Josipu Kulundžiću (dramski pisac, teoretičar drame, dramski, baletski i operski reditelj, pripovedač i esejista i pozorišni pedagog i kritičar), koji je bio vezan najpre za hrvatsku kulturnu sredinu, a potom 1928. godine napustio Hrvatsku i počeo da piše na srpskom jeziku. Iva Tešić iščitava njegovu prozu, koja je ostala potpuno u senci njegovog dramskog stvaralaštva. U tekstu „Revolucionarni i utopijski elementi u pričama o smrti Josipa Kulundžića” autorka analizira njegovu upotrebu jednog univerzalnog motiva, koji je u sveukupnoj humanistici pitanje svih pitanja, kojim se započinje i završava i filozofija i umetnost. Na temelju ovog pitanja i Kulundžićeve literarne obrade motiva smrti, Iva Tešić razvija mrežu asocijacija i podseća nas na raz-

ličite idejne koncepte čovekovog odnosa prema smrti, od filozofskih narativa o smrti Šopenhauera, Hegela, Bodrijara, Blanšoa i Jankeleviča, do literarnih paralela u stavovima Montenja, Ive Andrića i Karola Čapeka.

U drugom tekstu „Obrisi sumatraizma u mističnoj noveli *Lunar* Josipa Kulundžića” autorka posmatra lajtmotiv misticismizma u pomenutoj noveli u kontekstu avangardnih pokreta nakon Velikog rata, pre svega ekspresionizma i sumatraizma (*Lunar* je imao tu sreću ili nesreću da bude objavljen 1921. u čuvenoj ediciji „Albatros”, zajedno sa Vinaverovim *Gromobranom svemira*, zatim *Burleskom gospodina Peruna boga groma* Rastka Petrovića i *Dnevnikom o Čarnojeviću* Miloša Crnjanskog, ali za razliku od navedenih dela, nije privukao pažnju). Komparativnim čitanjem Kulundžićevog romansijskog prvenca i *Dnevnika o Čarnojeviću* Miloša Crnjanskog, Iva Tešić povlači paralelu između sumatraizma Crnjanskog i Kujundžićevog misticismizma, idealističkog vitalizma kod Crnjanskog i Kujundžićeve utopističke vere u stvaranje Novog čoveka, te nalazi potvrdu njihove poetičke srodnosti „Čežnje za jedinstvom svega, što živi i oseća”.

Crnjanskim se bavi i sledeća studija, ali primarno, jer su ovoga puta predmet autor-kine analize njegove malo poznate putopisne reportaže sa hrvatskog primorja koje je objavljivao u dnevnim novinama. Potpisnica ovih redova vrlo dobro zna koliko su ovi tekstovi zanemareni, ostavljeni na margini književnog proučavanja njegovog stvaralaštva, jer se i sama bavila estetikom putopisnih reportaža u srpskoj međuratnoj književnosti. Osim detaljne analize piščeve stilizovane, lirske poetike putopisno-reportažnog pisanja o mestima i plažama duž Jadrana, Iva Tešić daje uvid i u socijalnu angažovanost Crnjanskog u ovim tekstovima i jedan interkulturalni kontekst u njegovom promovisanju hrvatskog primorja i otkrivanju srodnosti ovih krajeva sa raznim evropskim i svetskim destinacijama.

I na kraju, najobimniji segment posvećen Vladanu Desnici predstavlja stožer ove knjige, ne samo zbog toga što zauzima više od trećine od ukupnog broja stranica, već i zato što je Desnica paradigma srpsko-hrvatskog, odnosno hrvatsko-srpskog interkulturalizma, odnosno, u ondašnjoj terminologiji, konstrukta zvanog „jugoslovenski pisac”. Pisac poreklom iz Dalmacije, potomak slavnog uskoka Stojana Jankovića, isticao je svoju dvojnu pripadnost i sebe je smatrao jugoslovenskim piscem, ne želeći da se opredeli isključivo ni za hrvatsku ni za srpsku književnost, te je, kako zaključuje Mirko Đemić, uvek bio *nedovoljno naš, ali ni potpuno njihov*. Njegov prvi roman *Zimsko letovanje* surovo je dočekan negativnom kritikom odmah po objavljivanju 1950. u Zagrebu, zbog jake ideologiziranosti javnog diskursa nakon rata. Autorka analizira pokušaje Desnićine diskvalifikacije, kritiku upućenu na račun njegovog prikazivanja stvarnosti života u Zadru „bez trunke revolucionarnosti”, i s druge strane ukazuje na kritičko prevrednovanje koje je s novom recepcijom beogradskog izdanja *Zimskog letovanja*, sedam godina kasnije, iznelo na videlo umetničku i intelektualnu nadmoćnost ovog pisca. Tom prilikom konstatuje minimalne modifikacije i izmene u ćirilskoj verziji malo proširenog romana. Na ovaj rad se nadovezuju još dva teksta, u kojima su u fokusu Desnićina pisma upućena Veljku Petroviću i korespondencija njega i njegove porodice sa Draganom M. Jeremićem.

Iz ovih tekstova se jasno vide razmere izopštenosti Vladana Desnice, pisca koji nije pristajao na etiketiranje, isključivost i nacionalizovanje umetnosti i književnosti, koji je i u hrvatskoj i u srpskoj književnosti bio marginalizovan upravo zbog dominantne „ili-ili” filozofije u nacionalizovanoj literarnoj registraciji pisaca.

Komparativističke studije Ive Tešić sabrane u ovoj knjizi svedoče o dinamičnim književnim i kulturnim vezama između srpske i hrvatske sredine. Književnoistorijski i književnokritički značajna imena ove dve nacionalne književnosti i izabrane teme u vezi s njihovim stvaralaštvom u fragmentima osvetljavaju istorijski kontekst čitavog jednog veka i njegove mene, počevši od hrvatskih pisaca Matoša i Ujevića, koji su u jednoj fazi svog stvaralaštva imali veliki uticaj na književni život u Beogradu, i generacije srpskih pesnika, preko Crnjanskog i Josipa Kulundžića, čije su slojevite srpsko-hrvatske stvaralačke veze upotpunjene i poetičko-idejnom bliskošću, sve do Vladana Desnice, koji amblematski spaja obe književnosti, insistirajući da pripada jugoslovenskoj književnosti, te smatrajući sebe i hrvatskim i srpskim piscem, po cenu izopštavanja iz obe literature. Na taj način povučene su neke od književnih koordinata koje spajaju srpsku i hrvatsku književnost, dva istorijski, jezički i kulturološki veoma bliska književna sistema, čiji su se okviri tumačenja u nekoliko prethodnih decenija znatno promenili, zajedno sa ideološkim, društvenopolitičkim i kulturnim prilikama na ovim prostorima, ali te veze su svakako dugo bile prisutne, te se ne smeju ni zanemariti ni instrumentalizovati. Preispitujući neka zanimljiva čvorišta te zajedničke baštine, knjiga Ive Tešić nas podseća kako se srpsko-hrvatske i hrvatsko-srpske međuknjiževne relacije mogu pažljivo i odgovorno iščitavati.